

ISSN 1999-4214 (print)
ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN
HUMANITIES
INSTITUTE

№2/2024

Жылына 4 рет шығады
2001 ж. шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001 г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2024

Бас редактор **Дауренбекова Л.Н.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты
Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
философия докторы (PhD)

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабекұлы Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрысжан Л.Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933: e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.
Меншіктенуші: «А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты»
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Басуға 19.06.2024 ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.
Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89
«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова
Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабекулы Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курсыжан Л.А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 19.06.2024ж. Формат 60*84 1\8. Бум. Типогр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**

Candidate of Philological Science, Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**

Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

Editorial Board

- Aimuhambet Zh.A.** Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
- Aktayeva K.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
- Absadyk A.A.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
- Bredikhin S.N.** Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
- Гайнуллина Ф.А.** Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
- Yermekova T.N.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
- Yesirkeпова K.K.** Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
- Zhusipov N.K.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
- Kurbanova M.M.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
- Kamzabekuly D.** Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
- Kuryshzhan L.A.** Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
- Oner M.** Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
- Pimenova M.V.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
- Seifullina F.S.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF

Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect Zhumabayev

Tel/Fax: (7172) 561 933: e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 19.06.2024 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

ALIASKAR A.	Challenges of bilingualism: code-switching and language dominance	7
АМИРОВА Г.О., БОРАНБАЕВ С.Р.	«Әз-Замахшаридің «Мукаддимат әл-Адаб» ескерткішіндегі қабыса байланысқан есімді тіркестер	16
ӘДІЛОВ М.Е.	Қазақ тіліндегі кейбір ақша атауларының түп-төркіні мен бастапқы мағынасы	25
KURMANBEKOVA Z.R., ONER M.	Linguistic features of communication and texting in social networks	37
МАМЫРБЕК Г., МАЛБАҚОВ М., СЕЙІТБЕКОВА А.	В. Радлов сөздігіндегі байырғы сөздердің семантикалық ерекшеліктері	49
НҰРДӘУЛЕТОВА Б.И.	Маңғыстау топоаралындағы діни топонимдер	59
YANG. L., SHARIPOVA G.S., OMIRBEKOVA Zh.K.	Recreation of ethnocultural vocabulary in S. Maugham's work «The moon and sixpence»	69

ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

АБИЛДАЕВА А.Д., АЙМҰХАМБЕТ Ж.Ә., МИРЗАХМЕТОВ А.А.	Бинарлық оппозицияның актанттық көрінісі	80
АЛИМБАЕВ А.Е. ОСЕРОВ Б.М.	Қожа Ахмет Ясауи және Абай Құнанбайұлы шығармаларындағы ізгіліктің жырлануы	90
ДОСМАҒАНБЕТОВА Г.Ж., БЕЙСЕНОВА Ж.С.	Описательные стратегии в травелогах Ади Шарипова	98
ЖАЛЕЛОВ Д.С., ӘЛТАЙ А.Д.	Доспамбет жырау толғауларындағы экзистенциялық мән	109
КАЗНҰТАУ В.К., ОРАЗБЕК М.С.	Oxymoronic interpretation of the postcolonial personality	119
KENZHEKOZHAYEVA A., МАМБЕТОВ ЗН.О.	The image of kozhanasyr in folklore of world literature.....	127
ҚАБЫЛОВ Ә.Д., БҮРКІТБАЕВА А.С.	Ә. Кекілбаев әңгімелеріндегі образ табиғаты	135

ПІРӘЛІ Г.Ж., ҚҰРМАНБАЙ А.П., СӘРСЕНБАЕВА Ж.Б.	Нәзипа Құлжанова мен Мұхтар Әуезовтің Абайтану ғылымын қалыптастырудағы рөлі.....	148
ТУЛЕБАЕВА Қ.Т.	Абай қарасөздеріндегі білім-ғылым концептісін тезаурустық талдау	160
ТУЛЕУОВА Р.Г., САРБАСОВ С.Б.	«Оғыз-наме» кітаби эпосының фольклорлық сипаты	169
ТУСИПОВА Г.Б. СОЛТАНАЕВА Е.М.	Тұрағұл Абайұлының көркем аудармадағы ұстанымы	181

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ – МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ – METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

ДОСАНОВА А.М., ЖҰМАТАЕВА З.Н., АШИРХАНОВА Қ.М.	Білім беру үдерісіне жасанды интеллектіні кіріктіру: тілдерді оқыту	191
ИБРАЙМОВА Л.А., РЫСҚҰЛБЕК Д.Ж., ЕРТАЕВА П.Қ.	Бала тілінің лексикалық нормадан ауытқу динамикасын зерттеу: әлеуметтік лингвистикалық талдау	202
ОРАЗ А.Н., МАЛИКОВ Қ.Т., ХАЛИКОВА Н.С.	Мнемотехника қазақ тілін үйретуде лексикалық дағдыларды қалыптастыру құралы ретінде	211

XFTAP 17.07.65

DOI <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2024-2.08>

А.Д. АБИЛДАЕВА¹

*Ж.Ә. АЙМҰХАМБЕТ²

А.А. МИРЗАХМЕТОВ³

Л.Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан^{1,2,3}
(e-mail: zhylykbaibai.phd@mail.ru¹, a_zhanat@mail.ru², mirza_achmet@mail.ru³)

БИНАРЛЫҚ ОППОЗИЦИЯНЫҢ АКТАНТТЫҚ КӨРІНІСІ

Аңдатпа. Мақалада мифологиялық және фольклорлық мәтіндердегі бинарлық оппозиция туралы қалыптасқан ғылыми анықтамалар мен тұжырымдарға шолу жасалып, сол еңбектердегі маңызды ой-тұжырымдар қарастырылады. Бинарлық оппозицияның ғылымда шындықты танудың әмбебап құралы ретінде қарастырылатынына назарға алынады. Архетиптік ойлаудың мифтік мәтіндерде көрінетін негізгі сипаттамалары талданады. Ғаламның мифтік бейнесінің негізін құрайтын тұрақты оппозициялық жұптар жүйеленіп, олардың мәтін құрылымындағы мәніне семантикалық талдау жасалады. Бастауын мифтік ойлаудан алып, қазіргі таңда да жалғасын тауып келе жатқан мифологиядағы оппозициялық жұптардың ұлттық дүниетанымды таныту мен ғаламның мәдени танымдағы бейнесін айқындаудағы рөлі сипатталады. Ғаламды бинарлық оппозиция арқылы қабылдау ақыл-ой құрылымы бірдей қазіргі заманауи адам үшін де өзекті екендігі айтылады. Бинарлық оппозиция ақиқатты танудың әмбебап құралы болғандығы мысалдармен көрсетіледі. Жаратылыстағы қайшылықты күштер мен ұғымдардың бірлігінің мәніне назар аударылады.

Ғаламдағы қарама-қайшылықтарды жеңу арқылы дүниені тану үшін мифтердің негізгі атқаратын қызметі болғандығы теориялық еңбектерге сүйене отырып, жан-жақты қарастырылады. Көне дәуір адамдарының дүниені тануына, қоршаған орта сырын ұғуына, өзара үйлесімді сақтауына бағдар болған мифтің адамзат санасында тұрақты орын алып, өнер туындыларының қайнар көздеріне айналу заңдылығы сарапқа салынады. Бинарлық оппозициялық құрылым әдебиеттануда миф мәтіндеріндегі қарама-қайшылықтың әрекет ету түрін танытып, осы негізде көрінетін актанттық қызметті анықтайтыны дәлелденеді.

Түйін сөздер: миф, бинарлық оппозиция, мифологиялық сана, қарама-қайшылық, актанттық құрылым, мифтік сана, жаратылыс.

Кіріспе. Қазіргі таңда философия мен мәдениеттану теориясында ғаламды танудың әмбебап құралы ретінде қызметін бастаған бинарлық оппозицияны (қарама-қайшылықты) талдау әдісі тіл білімінде де белсенді түрде қолданылып келеді. Қоғам дамуының алғашқы кезеңінде шындықты қарапайым ғана түсіну миф түрінде жүзеге асырылды. Ғарыштағы тіршілікті түсіндіруші және ұжымдық санада оңтүстік//солтүстік, жер//аспан, жарық//қараңғылық, өмір//өлім т.б. сияқты негізгі бинарлық оппозицияны бекітті. Ойлау кодын ұйымдастырудың мұндай қарапайым үлгілері (өзінен-өзі немесе мифологемдердің (актанттардан тұратын сюжеттік-логикалық құрылым) құрылымдық элементі) ежелгі

заманғы өмір салтының бастапқы қалпына рационалды құрамдас бөлікті енгізіп, адамдардың протоэкономика мен діни-салттық салалардағы өзара байланысын реттейтін жаңадан пайда болған әлеуметтік маңызды қатынастарды ретке келтіріп, жүйелеп отырды [1, 58].

Ойлаудың жүйеленбеген түрінен жүйеге түскен, яғни бинарлық түрге біртіндеп көшу алғашқы қоғамда түбегейлі басқа парадигманы қалыптастырудың алғышарттарын жасады: «Қосарлы ұғымды енгізу адамның бойындағы зұлымдықты ауыздықтауын, өзін-өзі жөнге салуын, қоғамда рұқсат етілмеген мінез-құлықтың алғашқы әлеуметтік нормаларын белгілеп берді» [2, 120]. Осылайша, мифтерде бекітілген бинарлық оппозицияны алғашқы адамның бастапқы дүниетанымдық матрицасының идеологиялық негізі, сыртқы ынталандыруды интеллектуалдық өңдеудің ерекше бір түрі деп санауға болады. Осымен байланысты бинарлық мәдениеттегі «Мен//Өзге» бастапқы және негізгі метаоппозициясынан алынған кез келген семантикалық әрекеттің инвариантты құрылымдық негізі ретінде әрекет етеді» [3, 12].

Ғылымда өзіндік құрылым ретінде танылған бинарлық оппозиция өлең ұйқасынан бастап күн мен түннің биологиялық ырғақтарымен қоса, идеалды мәдениет – материалдық мәдениетті қамтитын мәдени ырғақтарға дейін шектеусіз қолданылады. Н. Бор, В. Гейзенберг, Ю.М. Лотман секілді көптеген зерттеушілердің пікірінше әмбебап сипатқа ие бинарлық оппозицияның негізі ғаламның бұрынғы да (архаикалық), қазіргі заманғы да кез келген бейнесін сипаттау негізінде жатыр. Дүниені бинарлық тұрғыдан танудың толықтырылуы оны бүге-шігесіне дейін толық тану мүмкін еместігін көрсетеді.

Бинарлық оппозиция белгілі ғалым Ю.М. Лотманның мәдениеттану тұжырымдамасында ерекше маңызға ие болды. Ол оппозициялық жұптарды (бір жағынан, сызықтық дискретті, екінші жағынан – ұйымдастырудың гомеоморфты континуумдық бастауы) адамзат қызметінің барлық деңгейінде болатынын атап көрсетеді. Бұл жұптардың табиғаты мидың оң жақ және сол жақ жарты шарына тән ойлауымен тығыз байланысты. Мұндай оппозицияларды «балаға тән – ересек адамға тән», «іс-әрекет – орындау», «кескіндік ойлау – ауызша ойлау» және т.б. ажыратуға болады [4, 38]. Ғалам семиотикалық тұрғыдан қандай да бір деңгейде танылғаннан кейін, осы қатарға сәйкес келетін бинарлық оппозиция да бірден айқындалады, ал бұл семиотикалық механизмнің ішкі динамикасын және оның ақпарат беру мүмкіндігін анықтайды. Ғалым бұл теориясында интеграциялық механизмге метатілдік блок сияқты назар аударады. Ол метатілдік сипаттамаларға «интеллектуалдық тұтастықтың» қажетті элементі ретінде қарайды [4, 39]. Ал бұл метатілдің бірліктерін бинарлық оппозиция құрайды.

Мәтінді бинарлық оппозиция арқылы таныту идеясы К. Леви-Стросстың структурализмінде жалғасын тапты. Дәстүрлі қоғам ғаламды тануды тұтас білім нысаны ретінде ала отырып, осы тұтастықты өзінің ерекше көріністері арқылы сипаттады. Семиотик ғалым В.П. Рудневтің айтуынша, күллі адамзат үшін бинарлық оппозиция шындық туралы интуитивті идеялар жүйесі ретінде ғаламның бейнесін сипаттау немесе жаңғырту кезіндегі негізгі құрал ретінде сипатталады [5, 127].

Әдістеме және зерттеу әдістері. Мақаланың зерттеу материалы ретінде бинарлық оппозицияны зерделеген еңбектердегі ой-тұжырымдар басшылыққа алынып, миф мәтіндеріне талдау жасалды. Бинарлық оппозицияның мәнін ашатын актанттық құрылым талдау-жинақтау, индукция-дедукция әдістері негізінде қарастырылды. Бинарлық оппозицияның теориялық мәнін түсіндіру мақсатында структуралистік әдіске басымдық беріліп, талдау барысында салыстырмалы әдіс қағидалары пайдаланылды.

Миф туралы теория XIX ғасырдан бері қалыптаса бастағаны белгілі. Я. Гримм, В. Гримм, М. Мюллер, Дж. Вико, Ф. Шеллинг, Ф. Шлегель, А. Шлегель, Ф. де Соссюр, К. Леви-Стросс, Э. Тейлор, Г. Спенсер, В. Вундт, К.Г. Юнг, М. Элиаде, О. Ранк, Ю.М. Лотман, Р. Барт, Ф. Лосев, Е.Я. Режабек, И.А. Едошина секілді шет ел ғалымдарының еңбектерінде миф табиғаты, оның мәдени-әдеби танымдағы қызметі туралы құнды тұжырымдар жасалса, қазақ зерттеушілері С. Қасқабасов, Е. Тұрсынов, Р. Бердібаев, Ш. Ибраев, С. Қоңдыбай,

3. Наурызбаева, Ж. Аймұхамбет еңбектерінде мифтің фольклор жанры ретіндегі мәні, сондай-ақ философиялық, мәдени, тілдік, әдеби-теориялық тұрғыдағы талдамасы орын алды.

XX ғасырда гуманитарлық білімнің әртүрлі саласы мифологиялық мәселелерге және олармен байланысты қоғамдық өмір мен ұжымдық сананың құбылыстарына бет бұрды, өйткені миф бүгінде ежелгі әдебиеттің бір түрі ғана емес, сана күйі ретінде түсініледі. Мифологиялық санада «өмір – өлім», «шындық – елес», «өтірік – ақиқат» сияқты іргелі мәдени қарама-қайшылықтар бейтараптандырылған. «Миф рационалистік дүниетаным басым түсетін оқиғаны қабылдамайтын немесе қандай да бір себептермен оны жоғалтатын жерде жаңғырады» [6, 9]. Қазіргі мәдениеттегі ақпараттың шамадан тыс көптігі мен олардың ала-құлалығынан туындаған санадағы хаос мифтердің негізінде жатқан архетиптік құрылымдармен байланысты түпсананың компенсаторлық реакциясын тудырады. Аналитикалық психологияның негізін қалаушы К.Г. Юнгтің пікірінше, мифтер ұжымдық бейсанада пайда болса да, әрдайым адамның жеке психикасында көрініс табады.

Француздың этнолог ғалымы К. Леви-Стросстың есімі бүгінгі күні ерекше өзекті болып отырған мифологиялық сананы зерттеуде құрылымдық көзқарасты қолданумен байланысты. К. Леви-Стросс мифологиялық ойлауды бриколаж (французша bricolage – бильярдадағы доптың кері серпілісі), яғни жалпыға ортақ өзара байланыста қарастырды. Этнолог ғалымның төл мәдениетінде қандай да бір бинарлық оппозицияны білдіретін белгілі бір әдет-ғұрпы бар. Дәл қайсысы қазіргі заманғы адаммен байланысты екенін нақты білу мүмкін емес, өйткені таңбалаушы мен таңбаланушы арасындағы байланыс тарих қойнауына сіңіп жоғалып кеткен. Этнолог ғалым алғашқы адамдардың арасында да осындай әдет-ғұрыпты (өзінің добын оның добына ұру) табады. Алғашқы адамдарда да бұл әдет бинарлық оппозициямен байланысты (доп бүйірге соғылып, кері серпіледі). Мұны Леви-Стросс «жалпылау» деп атап, таңбаланушыны (бинарлық оппозицияны) анықтайды. Бұл операцияны басқа салтпен жасап, сол қарсылықты қайта тапқан этнолог енді бұл әдет-ғұрыптарды салыстыра алады [7, 452-453]. К. Леви-Стросс мәдениет пен әлеуметтік әдет-ғұрыптың әртүрлі формасын тілдік жүйеге ұқсастығы бойынша талдап, олардың бинарлық құрылымын ашып, алғашқы қауымдық заманда пайда болған мифтерде болатын біртұтас құрылымның бар екендігіне, сондықтан мифтер бірдей әлеуметтік-мәдени қызмет атқарған деген тұжырымға келеді. Ғаламдағы қарама-қайшылықтарды жеңу арқылы дүниені тану мифтердің негізгі атқаратын қызметі болған. Ғалым адамдардың қай заманда да ойлау тәсілдері мен ойлау қабілеті бірдей болған деген көзқарасты ұстанса, француздың келесі бір этнолог ғалымы Л. Леви-Брюль алғашқы қауымдағы адамзат баласы әлемге қазіргі біздің көзқарасымызбен қараса да, оны өзгеше санамен қабылдаған деген пікірді ұсынады [8, 15]. Ғаламды бинарлық оппозиция арқылы қабылдау ақыл-ой құрылымы бірдей қазіргі заманауи адам үшін де өзекті. Леви-Стросс қазіргі және алғашқы адамдар арасындағы қабылдаудың ұқсастығы туралы айта келе, былай дейді: «Көз миға ежелгі дәуірдегідей жай пішінді бейнелерді ғана емес, сонымен қатар бинарлық оппозиция жүйесін, атап айтқанда – тыныштық пен қозғалыстың, түс пен түссіздің арасында береді... Көз немесе ми осындай қарапайым ақпаратты ала отырып, нысанды тұтастай жаңғыртады, бірақ олар оны іс жүзінде ешқашан тұтастай қабылдамаған» [9, 93].

Мифологиялық сана иелерінің әлемді тұтас күйінде қабылдағаны ғаламның алуан түрлі сипатын көрсететін кеңістік-уақыт моделі бинарлық оппозициялардың шектеулі жиынтығын қолдана отырып құрылғанынан хабар береді. Әлем – табиғи түрде біртұтас, алайда таным үдерісінде бөлшектелген нәрсені бір деп санауға болады. Алғашқы жаратылыс туралы мифтер түпсіз тұңғыққа (хаосқа) жетелесе де, хаос идеясының өзі алдыңғы күрделі ойлау операцияларының нәтижесі болуы керек. Бұлайша бөлу операцияларының нәтижесі өлшем мен ырғақтан тұратын ғаламдағы кеңістік пен уақыт болып табылады. Оны санауға, өлшеуге, салыстыруға және сайып келгенде танып-білуге болады.

Талқылау және бақылау. Миф дегеніміз – адамзат пен ғалам жайлы, Құдайлар мен түрлі үрейлі жын-перілер, әруақтар мен құтқарушы қаһармандар туралы, ақиқатты түсіндіру қызметін атқаратын символдық баяндау. Бағзы дәуірлердегі адамдар мифті ойдан құрастырылған дүние деп емес, күллі ғаламның бір ғана шындығы деп түсінген. Миф мәдени сабақтастықтың негізгі тетігі және мінез-құлықтың маңызды формаларының үлгісі ретінде қызмет еткен. Архаикалық мифтердің негізгі сюжеттері дербес дамып келе жатқан мәдениеттерде қайталанады. Миф әңгіме түрінде беріліп, әлеуметтік құрылымда, өнерде, поэзияда, сәулет пен киім-кешектегі символдарда көрініс табады. Тыңдаушының мифті шынайы оқиға ретінде қабылдауы оның ертегіден айырмашылығын көрсетеді. Ертегілердің бастауында миф тұр, қазіргі ертегілерге қарасақ, байырғы ұғымдарды сұрыптауға болады [10, 64].

Миф – әлемнің жаратылуы туралы адамзаттың түсінігін бейнелейтін көне дүниетаным. Мифте дүниенің жаратылыстың түрлі құбылыстары мен әлемнің жаратылуы, адамзаттың пайда болуы баяндалады. Кейінгі мифтік сананың екінші кезеңінде дүниенің жаратылуы, адам мен оның ортасы, жер бетіндегі өзге де тіршілік иелерінің мінез-құлқы т.б түсіндірмелі, танымдық сипатта баяндалады. Қазақ ғылымында мифке қатысты Ш. Уәлиханов, Ә. Марғұлаң, Ә. Қоңыратбаев, С. Қасқабаяев, Ш. Ыбыраев, Е. Тұрсынов, С. Қондыбай сияқты ғалымдар арнайы ғылыми зерттеулер жазды. Миф – ата-бабалардың ежелгі, бастапқы танымындағы ғалам, оның жеке дүниелері, сол ғаламның алғашқы пенделерінің өмірі хақындағы түсініктері.

Бинарлық оппозиция Ф. де Соссюрдің структурализм теориясынан шыққан. Соссюрдің ойынша, бинарлық оппозиция – тіл бірліктерінің мәнді немесе мағынаға ие болатын құралы. Әрбір бірлік бинарлық кодтағыдай басқа терминмен байланыс арқылы анықталады. Бұл қарама-қайшылық емес, құрылымдық, бірін-бірі толықтыратын қатынас. Соссюр белгінің мәні оның контекстінен (синтагматикалық өлшем) және ол жататын топтан (парадигмадан) туындайтынын көрсетті. Бұған мысал ретінде біз «жамандықты» түсінбейінше «жақсылықты» түсіне алмаймыз. Басқаша айтқанда, бинарлық оппозиция – мағыналары бірін-бірі жоққа шығаратын өзара байланысты терминдер немесе ұғымдар жұптары [11, 118]. Бинарлық оппозиция тұжырымдамалық түсінуге келгенде тілде ғана қолданылмайды. Көптеген зерттеушілер бинарлық оппозицияны өз идеяларын ұсыну құралы ретінде пайдаланады. Мысалы, Қытай философиясында инь және ян сияқты белгілі ұғым бар, Исламда періште және жын, биологияда еркек пен әйел, табиғатта аспан мен жер және т.б. Бұл бинарлық оппозицияның барлық білім саласында, соның ішінде филологияда кеңінен қолданылатын көрсетеді [12, 83].

Бинарлық оппозиция ғылымда шындықты танудың әмбебап құралы ретінде қарастырылады. Оның сол жағы, әдетте, оң (жағымды), ал оң жағы – теріс (жағымсыз) болып келеді. Ғалымдардың көрсетуінше, мұндай қарама-қайшылық мифологиялық санадан бастау алады... Барлық бинарлық оппозициялық жұптар үнемі қарама-қарсылық мағынасы бойынша біріктіріледі. Бұл жерде бір оппозициялық жұп жағымды, жақсы, екінші қарама-қарсы ұнамсыз болып келуімен ерекшеленеді [13].

Қазіргі қазақ мифологиясындағы актант-кейіпкерлер қатары көп. Бұл кейіпкерлердің бірі жауыздықты бейнелесе, кейбіреуі адамның досы болып келеді. Қазақ танымындағы мифтік кейіпкерлерді санамалап көрсеткен «Қазақтың мифтік кейіпкерлері» атты еңбекте оларды төмендегіше жіктеген:

Тотемдік кейіпкерлер: көк бөрі, көк өгіз

Шамандық кейіпкерлер: самұрық, бәйтерек, бақсы

Демонологиялық кейіпкерлер: албасты, жезтырнақ, жалмауыз, мыстан кемпір, пері, шайтан, жын, дию

Хтоникалық кейіпкерлер: дәу (қара дәу, бір көзді дәу, Шойынқұлақ, Үш дәу, Аю дәу), алыптар (алаңғасар, арсалаң, Толағай, Ерсары, Ұлтанқұл), ергежейлі (жартықұлақ, бойы бір қарыс, сақалы қырық қарыс)

Ілкі қаһармандар: сиқырлы көмекшілер (таусоғар, көлтаусар, саққұлақ, желаяқ, епті), пірлер (Қамбар ата, Зеңгі баба, Ойсыл қара, Сексек ата, Шопан ата)

Трансформацияланған мифтік кейіпкерлер: Қаңбақ шал, Тазша бала [14, 6].

Бұлардың ішіндегі **көк бөрі, көк өгіз, самұрық, бәйтерек** секілді кейіпкерлер жағымды бейнеде келсе, демонологиялық кейіпкерлердің барлығы жағымсыз, зұлым болып келеді. Ал дәулердің ішіндегі **қара дәу, жалғыз көзді дәу, аю дәу, Шойынқұлақ** сияқтылар жамандық жасаушылар болса, Үш дәу аңқау, бәріне сенгіш, айналасындағыларға зарарын тигізбейтін кейіпкер ретінде суреттеледі.

Актант категориясының ішінде іс-әрекетіне қарай субъект, адресант, көмекші немесе қаскөй сипаттарымен көрінетін миф кейіпкерлері басқалардан өзгеше болып келеді, яғни олар – «ерекше жаратылғандар». Олар адамзат баласы бағынған заңдылықтарға бағына бермейді. Миф қаһармандары туралы зерттеушілер олардың персонификациялық әлемін осылайша пайымдайды. Ал аңыз, әпсана қаһармандарының болмысы олардан сәл ерекшеленуі. Өзінің сапалық белгісі жағынан миф қаһармандарымен үндес келетін тұстары болғанымен, адамзат баласына тән заңдылықтарға мойынсұнатын, оларды бұза алмайтын жандар [15, 83].

Мифтерде ең жиі кездесетін бинарлық жұптар мыналар:

1. Аспан – жер. Қазақ халқының жаратылыс пен ғаламды танып-білу туралы мифтерінде көк аспанды – **әке**, қара жерді – **ана** деп тану наным-сенімі бар. Бұл танымды көрсететін мифтік образдар – **аспан – әке – Тәңір** мен **жер – ана – Ұмай**. Бұл мысалдарға назар аударсақ, әлемнің жаралуы туралы мифтік дүниетанымдарда еркек пен әйелдіктің бастауы мифологиялық ұқсас сипаттардан байқалады. Аспан мен жер туралы мифтік танымдағы жұп архетиптік бейнелердің адамзаттық философия мен мәдениетте айрықша орны бар екені анық.

Архетип ұғымын ғылымға енгізген К.Г. Юнгтің айтуынша, Анима (ер) және Анимус (әйел) әлем халықтарының мифологиясында да бар архетиптік бейнелер. Ғалымның пікірінше, Анима мен Анимустың әйел мен еркек психологиясының жекелеген ерекшелігін айыруда үлкен рөлі бар. Анима өмірдің архетипін бейнелеп, еркектік рух ретінде қабылданады, ал Анимус әйелдік рухани бейне ретінде беріледі [16, 89]. Дүниетанымның ең алғашқы, мәдени сананың тарихи формасы саналатын мифологиялық ойлау жүйесінде дуалистік сипат еркек пен әйел, ақ пен қара, ізгілік пен зұлымдық түрінде танылып, өмір осы екі жүйедегі қарам-қарсы ұғымдардың күресі мен бірлігіне негізделеді [15, 29].

Ежелгі жазбаларда түркі жұртының Көк Тәңіріне айрықша құрметі көрінеді: Мысалы: Тәңірінен жаралған Түрік Білге қаған

Биікте көк Тәңірі

Төменде қара жер жаралғанда

Екеуінің арасында адам баласы жаралған.

Әкем Елтеріс қағанды, шешем Елбілге қатынды Тәңірім төбесіне ұстап, жоғары көтерген екен.

Тәңірі қуат берген соң

әкем қағанның әскері бөрідей болыпты.

Көне түркілер үшін барлық жаратылыстың құдіретті иесі – **Тәңірі**. Ол «Көк», «аспан» ұғымдарымен үндеседі. «Аспан – шамандықтың ең құдіретті жаратушысы. Көк Тәңірі – көк аспан деп аталады. Қазақтар ұғымындағы бірінші аталатын сын есім «көк» көріністі бейнелейді және заттық түсінікті білдіреді, ал зат есім (тәңірі) «көк» атауының баламасы (синонимі)... Тәңірі сөзін Шыңғыс хан заманында мұсылмандар «Алла» деп, ал, еуропалықтар «deus» деп аударған», –деп көрсетеді Ш. Уәлиханов еңбегінде [17, 183]. «Күлтегін» жазуындағы «Тағдырды Тәңірі жасар» деген тіркестің астарында бүкіл адам баласының тағдыры, амандық-саулығы сол Тәңірінің қолында, ол өз билігін көк биігінен іске асырып отырады деген сенім жатыр [18, 30].

Қазақ ертегілерінің сюжеті мифтегі оқиғалармен тығыз байланысты. Ертегі сюжеті де мифтің негізгі қызметі – ғаламды модельдеу үлгісімен құрылады. Уақыт өте келе мифологиялық оппозиция ғаламның фольклорлық бейнесіне көшкен. Дүниенің жаратылу мифімен байланысты негізгі оппозиция бей-берекет хаос пен реттелген кеңістік

арасындағы қарама-қайшылықтан туындайды: «хаос қарама-қайшылықтың негізгі белгілерін ажыратып, бастапқы нүкте ретінде пайда болды» [19, 9].

2. Пері – періште. Адам баласына әлемнің таңғажайыптарымен байланысты сомдалатын кейіпкерлерінің бірі – перілер. Перілер жан баспайтын орманды жерлер мен елсіз-көлсіз шөл даланы мекен еткен. Олар адам баласына жақын дос та, қастандық жасайтын жау да емес. Перілер адамға көрінбейді. Бұл дүние мен о дүниенің арасындағы бізге беймәлім әлемді мекендейді.

Белгілі «Құла мерген» ертегісінде: «Біз көшпелі пері боламыз, еліміздің ғадеті адамзат тұрмайтұғын жерде тұрамыз. Өгар қапыда адамзат көрсе, соған қыз береді. Ол қыздың әкесі періге патша болады. Он сегіз мың ғаламда адамзаттан қасиетті нәрсе жоқ. Білмеймісің, Құдайдың досы пайғамбар бәрі адамзаттан емес пе?!» деген жолдар бар. Бұл үзіндіден бабаларымыздың перілер әлемі туралы түсінігін көруге болады. «Фольклорлық туындыларда періні бір қауым ел деп суреттейді. Олардың өмір сүру салты да адамзатқа ұқсайды. Перінің қыздары қас сұлу болып келеді. Ел аңыздарына қарасақ, перінің екі түрі – мұсылман және кәпір перісі болады екен. Мұсылман перісі көбіне адам үшін зиянсыз болады», – дейді зерттеуші Ж. Қапалбек [20]. Ал періштелер жерде, көктерде, айналамызда, кез-келген жерде бола алады. Санын тек Жаратушы ие біледі. Әрқайсысының арқалаған міндеті бар. Кейбірі үнемі ғибадат етеді, кейбіреулері тіршілік атаулының тәртібі мен жүйесіне жауап береді. Адамның күші жетпейтін үлкен істер атқарады. Адамдарды жақсылыққа шақырып, жамандықтан қорғайтын, қиналған кездерде мүминдерге жәрдем беру үшін жіберілетін періштелер де бар [21].

3. Өмір – өлім. Ауыз әдебиеті дәстүрлі мәдениеттің ең маңызды құрамдас бөлігі болып табылады, өйткені ол халық тәжірибесін, халық даналығын және қоршаған әлемнің жағымды және жағымсыз категориялары туралы идеяларды шоғырландырады. «Өмір» мен «өлім» осы категориялардың ең негізгісі болып табылады және «тірі – өлі» бинарлық оппозиция мифологияда тірілер әлемі мен өлілер әлемінің қарама-қайшылығы түрінде жүзеге асырылады. «Тірілер» осы қарама-қайшылықтың бір өрісі ретінде қоршаған әлеммен байланысты тірілер әлемінде бейнеленсе, «өлілер» бұл дүниеден о дүниеге аттанатын өлі адам бейнесінде де, тіршілігін тоқтатқан, тек мифтік шындық бола алатын бүкіл өлі әлемнің бейнесінде де көрініс тапқан. Бинарлық оппозицияның бұл өрісі қазақ фольклорында көптеген мифологиялық кейіпкерлер арқылы бейнеленген, олар тек ырым-жырымдармен және оларды түсіндіретін мифтермен тығыз байланысты ертегілерде ғана емес, сонымен қатар батырлық жырларда да кездеседі, алайда эпостық жырларда «тірі – өлі» бинарлық оппозициясы «ізгілік – жауыздық» оппозициясымен бірге қатар жүрді.

4. Сәттілік – сәтсіздік. Л.А. Мулляр «Сәттілік/табысқа жету – сәтсіздік/құлдырау» ұғымын зерттеуге арналған мақаласында ертегінің негізі белгілі бір жолмен әрекет ету қажеттілігіне қарсы тұру және олай әрекет ету мүмкін еместігін атап өтеді. Бұл қарсылық ертегідегі оппозициялардың сюжеті (тыйым салу – тыйымды бұзу, жеңу – жеңілу, өлтіру – қайта тірілу, дуалау – жадын қайтару) арқылы көрінеді. Мифтегі «Табысқа жету – құлдырау» іргелі оппозициясы әртүрлі сюжеттік оқиғалардан көрінеді:

1) рухани (шынайы жегістік) және материалдық (жалған табыс) арасындағы қарама-қайшылық;

2) психикалық күйлер ретінде қозғалыстың, динамизмнің (табыстың) және тыныштықтың, апатияның (төмендеудің) қарсылығы; символдық мағынада бұл өмір (сәттілік) мен өлім (құлдырау) арасындағы қарама-қайшылық;

3) ғажайып (шынайы табыс) мен нақты/рационалды (жалған табыс) арасындағы қарама-қайшылық;

4) асқақ /бірегей (табыс) мен күнделікті/стереотиптік (құлдырау) арасындағы қарама-қайшылық;

5) жеке тұлғаның, бостандық сүйгіш (табыс) және әлеуметтік (құлдырау) қарсылығы;

6) адам дүниетанымының космоцентризмін көрсететін табиғат (шынайы табыс) пен адамзаттың жасаған туындыларының (жалған табыс) қарама-қарсылығы [22, 53-55].

Жоғарыда айтылғандарды түйіндей келе, мифологиялық сана шындықты бағалаудың негізі ретінде ғаламның мифтік бейнесінде көрінеді деген қорытынды жасауға болады. Ғаламның мифтік моделі – өзара байланысты бинарлық жұптармен берілетін биполярлық формация. Миф – адамның өз ойынан шығарған өтірігі емес, белгілі бір халықтың ғалам мен адамзат жайлы шындығы. Ол – адамзаттың ғасырлар бойғы тәжірибесіне негізделген ақиқаты. Бұл туралы белгілі мифолог С. Қоңдыбай «Миф, әрине, тарихи айғақ емес, бірақ нақты бір тарихи қоғамның танымы, рухани дамуымен байланысты қалыптасқан, тарихи негізі, рухани дамуымен байланысты қалыптасқан, қисыны бар яғни «ақиқат» деп есептеуге болатын дүние», – дейді [23, 11].

Мифтік танымдағы ізгілік пен зұлымдықтың күресі ертегілерде батырдың жеті басты айдаһармен шайқасы түрінде көрінетін тұрақты сюжет бар. Айдаһар – бір бойына ғаламның зұлымдығын жинаған жаратылыс. Оған қарсы тұра алатын айрықша туған батырдың батыры ғана. Күллі елге үрей туғызған, адам баласын өзінің азығы еткен бұл зұлым күшті жеңудің өз мәні бар. Бұл туралы зерттеушілер сөзіне жүгінсек, былай дейді:

«Masallar, efsaneler, eski destanlar ve diğer halk anlatılarında yedi başlı ejderha ile mücadele etme ve onu yenmenin kahramana has bir yiğitlik olarak tasvir edilmesi basit bir anlatma unsuru değil, burada zulme, kötülüğe karşı iyiliğin ortaya çıkması ve zafere ulaşmasında büyük bir sır ve derin bir anlam vardır. Ejderhanın kötü niyetli olması üzerinden zalimliğini tasviri en ince ayrıntılarıyla anlatılır. Ejderhanın bu tasviri kendine karşı gelen kahramanın yiğitliğini, zekâsını ve aklını, büyük bir güç sahibi olduğunu göstermekle ustaca ilişkilendirilmiştir. Kahramanın esas maksadı huzur içinde yaşayan halkın huzurunu kaçıran, huzurunu bozan ejderha gibi kötü niyetli bir düşmandan kurtarmaktır» («Ертегілер мен аңыздарда, көне эпостарда, дастандарда жеті басты айдаһармен шайқасу, оны жеңу – қас батырға тән ерлік болып суреттелуі жай нәрсе емес. Мұнда зұлымдыққа қарсы ізгіліктің, жамандыққа қарсы жақсылықтың майданға шығып, жеңіске жетуінде үлкен сыр, терең мағына бар. Айдаһардың қара ниетті болмысы арқылы зұлымдықтың сипатын жан-жақты танытылады. Айдаһардың дәл осы сипатын өзіне қарсы келген батырдың ерлігі мен айланып, ақылын, ерен күш иесі екенін көрсетуде шебер байланыстырған. Батырдың негізгі мақсаты – бейбіт елді айдаһар сияқты зұлым ниетті жаудан құтқару») [24, 203].

Қорытынды. Бинарлық оппозиция – ғаламды рационалды анықтаудың әмбебап құралы, онда бір мезгілде қарама-қарсы екі ұғым қарастырылады, олардың бірі белгілі бір сапаны бекітсе, екіншісі оны жоққа шығарады. Бинарлық оппозицияны түсіну әртүрлі саладағы түрлі құбылыстар мен процестерді талдау үшін пайдалы құрал бола алады. Сонымен қатар бинарлық оппозицияға негізделген әртүрлі мәдени, әлеуметтік және философиялық тұжырымдамаларды да жақсы түсінуге көмектеседі. Бинарлық оппозиция барлық салада қолданылады. Мысалы, ежелгі мифте де, қазіргі өмірімізде де жақсылық пен зұлымдық, қараңғылық пен жарық т.б қарама-қайшылықтар жиі қолданылады. Бұл қарама-қайшылықтар мәдениетте бар негізгі қарама-қайшылықтарды көрсетеді. Олар адамдарға қоршаған әлемді түсінуге және жіктеуге көмектеседі. Бинарлық оппозиция әдебиеттануда миф құрылымындағы қарама-қайшылықтың әрекет ету түрін сипаттап, тартыстың мәнін танытады. Тартыстың тетігінде тұрған қарама-қарсы мәндегі ұғымдар, құбылыстар дерлік антропоморфты сипатта көрінеді. Осы негізде танылатын тартыстың екі нүктесіндегі әрекет иелері – актанттық қызмет айқындалады. Біз жоғарыда жіктеп көрсеткен жұптық ұғымдар мен олардың актантқа айналуы мифологияда тұрақты мотивке айналып, кейінгі дәуірдегі көркемдік ойлаудың қайнап көзіне айналды.

Әдебиеттер

1. Верстин И.С. Первобытное мышление и концепция бинарных оппозиций А.М. Золотарева //Вестник РЭУ, №6, 2013. С. 58-59.
2. Золотарев А.М. Родовой строй и первобытная мифология. – Москва: Наука, 1964. – 292 с.

3. Раздьяконова Е.В. Онтологическая функция мифа: миф как бытийная связь между «мифосом» и «логосом» // Известия Томского политехнического университета, № 6, 2010. С. 155.
4. Лотман Ю.М. Избранные статьи. – Таллин: Александра, 1992. – 38-52 с.
5. Руднев В.П. Словарь культуры XX века. – Москва: Аграф, 1997. – 230 с.
6. Маслова С.В. Мифоразрушительная и мифосозидательная тенденции в современной культуре: автореферат ... канд. филос. наук. Томск: Изд-во ТУСУР, 2007. – С. 20.
7. Леви-Стросс К. Структурная антропология. – Москва: Наука, 1995. – 399 с.
8. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление. – Санкт-Петербург: «Академический проект», 2022. – 430 с.
9. Леви-Стросс К. Миф, ритуал и генетика // Природа. № 1, 1978. С. 90-103.
10. Нұрекешова Г.Р. Ағылшын-қазақ-қытай шығармаларындағы мифологиялық бейнелердің ұлттық сипаты // Ясауи университетінің Хабаршысы ғылыми журналы. №3 (113), 2019. Б. 62-70.
11. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики. – Москва: Логос, 1998. – 296 с.
12. Anita Putri & Paulus Sarwoto. Saussurian Binary Opposition as the Narrative Structure of Williams' Summer and Smoke // Journal of Language and Literature. № 16 (01), 2016. P. 82-98.
13. Дүнгенбай Э.Н., Отарбекова Ж.К., Каймаз З. Аманат пен қиянат концептілері оппозиция ретінде. <https://cyberleninka.ru/article/n/amanat-pen-iyanat-kontseptilepi-oppozitsiya-petinde>.
14. Итеғұлова С. Қазақтың мифтік кейіпкерлері. Ш. Шаяхметов атындағы Тілдерді дамытудың республикалық үйлестіру-әдістемелік орталығы. – Астана, 2016. – 276 б.
15. Аймұхамбет Ж.Ә., Айтуғанова С.Ш., Байтанасова Қ.М., Қасен А.Т., Сейпутанова А.К. Көркем мәтіннің актанттық құрылымы // «Керуен» ғылыми журналы. №4, 77-том, 2022. Б. 75-87.
16. Юнг К. Структура психики и архетипы. – Москва: «Академический проект», 2015. – 328 с.
17. Уәлиханов Ш. Көптомдық шығармалар жинағы 1-том. – Алматы: «Толағай групп», 2012. – 496 б.
18. Аймұхамбет Ж. Түркі мифологиясы: типологиялық сипаты, ортақ мотивтер және кейіпкерлер. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/446963>.
19. Чуликов Ю.М. Русское и британское культурные пространства в аспекте межкультурного взаимодействия: автореф. дис. канд. филол. наук. – Нальчик, 2011. – 20 с.
20. Қапалбек Б. Пері. <https://adebiportal.kz/kz/characters/view/162>.
21. <https://islam.muftyat.kz/kk/senim-negizderi/ulken-perishtelerdin-esimderi-men-mindetteri>.
22. Мулляр И. А. Диалектика концепта «успех-упадок» в сказочном измерении // Вестник Челябинского государственного университета. № 16, 2007. С. 50-58.
23. Қоңдыбай С. Арғы қазақ мифологиясы. – Алматы: Brand Book, 2008. – 320 б.
24. Aimukhambet Zh., Kassen A., Kurmambayeva K. Kazak folklorunda yedi başlı ejderha // Millî Folklor, 2022. Yıl 34, Cilt 17, Sayı 136 // DOI10.58242/millifolklor.973667

А.Д. АБИЛДАЕВА, Ж.А. АЙМУХАМБЕТ, А.А. МИРЗАХМЕТОВ

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

БИННАРНАЯ ОППОЗИЦИЯ И АКТАНТНАЯ СТРУКТУРА В МИФОЛОГИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ

Аннотация. В данной статье будут представлены научные определения и утверждения касательно бинарных оппозиций в мифологических фольклорных текстах, а также рассмотрены важные выводы в перечисленных работах. Укажется то, что бинарная оппозиция используется как универсальный инструмент для определения истины в науке. Будут проанализированы основные проявления архетипического мышления, присутствующие в текстах мифов. Помимо этого, систематизируются устойчивые бинарные оппозиции, формирующие мифический образ мироздания, и проведен семантический анализ их значения в структуре текста. Опишется и роль бинарных оппозиций в мифологии, возникшей из мифического мышления, которые используются и по сей день. Статья затронет и значение бинарных оппозиций для выражения национального мировоззрения и прояснения фигуры Вселенной через призму культурного

знания. Будет обсуждена высокая степень актуальности восприятия Вселенной через бинарную оппозицию для современного человечества, имеющего схожую структуру сознания. Заявление о том, что бинарная оппозиция является общим инструментом распознавания истины, спороводится доказательными примерами. Статья также уделит внимание значению единства конфликтующих сил и смыслов в природе.

В статье, основываясь на теоретических работах, будет представлен всесторонний анализ того, что мифы исполняют функцию понимания и восприятия мира, преодолевая противоречия во Вселенной. Проанализируется и свойство мифов, что испокон веков служили людям ориентиром к познанию мира, тайной окружающей среды и сохранению внутреннего равновесия, к обретению особого места в сознании человечества, становясь основой творческих работ. Статья продемонстрирует как бинарная система в литературоведении выявляет способ действия противоречия в текстах мифов и устанавливает возникающую на его основе актантную деятельность.

Ключевые слова: миф, бинарная оппозиция, мифологическое сознание, противоречие, актантная структура, мифическое сознание, природа.

A.D. ABILDAYEVA, ZH.A. AIMUKHAMBET, A.A. MIRZAKHMETOV

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

BINARY OPPOSITION AND ACTANT STRUCTURE IN MYTHOLOGICAL TEXTS

Annotation. This article introduces the scientific definitions and statements regarding the binary oppositions in mythological and folk texts with important conclusions being overviewed. It will be noted that binary opposition is used as a universal tool for determining the truth in science. The main depictions of archetypal thinking noticeable in myth texts will be analyzed. Persistent binary oppositions that shape a mythic image of a universe will be systemized, and semantic analysis of their significance in the text structure will be conducted. The role of binary oppositions in mythology, which emerged from mythic thinking while still being opportune, will be described, addressing its value in an expression of national worldview and a clarification of the universe's figure in cultural knowledge. The article will discuss a high degree of relevance of perception of the universe through a binary opposition for humanity today, who has a similar structure of mind. The fact that binary opposition is a general instrument for the recognition of truth will be supported by numerous pieces of evidence. Attention will be paid to the value of unity of conflicting powers and meanings in nature. The article will suggest a comprehensive analysis, based on the theoretical works, of the way myths hold a main function of understanding the world by overcoming the contradictions in the universe. Myth served as a guidance for people in ancient times to discover the world, a secret of an environment, and to save an inner balance. Therefore, myth's tendency to occupy a special place in the mind of humanity and become a fundamental root for the artworks will be examined. The Article demonstrates how the binary system in literary studies reveals the contradiction's method of operation in myth texts, and it establishes the actant (active) activity that emerges from it.

Keywords: myth, binary opposition, mythological mind, contradiction, actant (active) structure, mythical mind, nature.

References

1. Verstin I.S. Pervobytnoe myshlenie i konsepsia binarnykh oppozitsii A.M. Zolotareva //Vestnik REU, №6, 2013, S. 58-59.
2. Zolotarev A.M. Rodovoi stroi i pervobytnaia mifologiya. – Moskva., 1964. – 292 s.
3. Razdakovna E.V. Ontologicheskaya funktsiya mifa: mif kak bytnaya svyaz mejdy "mifosom" i "logosom" // Izvestia Tomsk Polytechnic University, №6, 2010, S. 155.
4. Lotman Iy.M. Izbrannye statii. – Tallinn: Alexandra, 1992. – 38-52 s.
5. Rýdnev V.P. Slovar kúltúry XX veka. – Moscow: Agraf, 1997. – 230 s.

6. Maslova S.V. Miforazrýshitelnaia i mifosozidatelnaia tendensı v sovremennoi kulture: avtoreferat ... kand. filos. nauk. Tomsk: izd-Vo TUSUR, 2007, S. 20.
7. Levi-Stross K. Strukturnaia antropologia. – Moscow: Nauka, 1995. – 399 s.
8. Levi-Brül L. Pervobytnoe myshlenie. – Sankt-Peterburg: “Academic project”, 2022. – 430 s.
9. Levi-Stross K. Mif, ritual i genetika. Priroda. №1, 1978. S. 90-103.
10. Nürekeşova G.R. Aғылсын-қазақ-қытай шығармаларындағы мифологиялық бейнелердің ұлттық сипаты // Асауи университетінің Хабаршысы ғылыми журналы, №3 (113), 2019, B. 62-70.
11. Sossúr F. de. Kýrs obshei lngvisıki. – Moscow: Logos, 1998. – 296 s.
12. Anita Putri & Paulus Sarwoto. Saussurian. Binary Opposition as the Narrative Structure of Williams’ Summer and Smoke. //Journal of Language and Literature, № 16 (01), 2016, pp. 82-98.
13. Dүngенбай E.N., Oтаpbekova J.K., Kaimaz Z. Amanat pen qianat konseptilepi opozisia petinde. .
14. Ітеғұлова S. Қазақтың мифтік кейіпкерлері. Ұ. Шаһметов атындағы Тілдерді дамытудың республикалық үйестіру-әдістемелік орталығы. – Астана, 2016. – 276 б.
15. Aimūhambet J.Ä., Aituғанова S.Ş., Baitanasova Q.M., Qasen A.T., Ceiputanova A.K. Kөrkem мәтіннің актанттық құрылымы //«Keruen» ғылыми журналы, №4, 77-том, 2022, B. 75-87.
16. Іыng K. Strýktýra psihıki i arhetipy. – Moscow.: Academic project, 2015. – 328 s.
17. Uәlihanov Ş. Kөptomdyq шығармалар жинағы 1-том. – Алматы: «Талағай групп», 2012. – 496 б.
18. Aimūhambet J. Tүrki mifologiasy: tipologialyq sipaty, ortaқ motifter және кейіпкерler. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/446963>.
19. Chýlikov Iý.M. Rýsskoe i britanskoe kúltýrnye prostranstva v aspekte mejkýltýrnogo vzamodeıstvia: avtoref. dıs. kand. filol. naýk. Nalchik, 2011, 20 s.
20. Qapalbek B. Peri. <https://adebiportal.kz/kz/characters/view/162>
21. <https://islam.muftyat.kz/kk/senim-negizderi/ulken-perishtelerdin-esimderi-men-mindetteri>
22. Mullar J.I.A. Dialektıka konsepta “uspeh – upadok” v skazochnom izmerenıı // Bulletin of the Chelyabinsk State University, №16, 2007, S. 50-58.
23. Qondybai S. Arғы қазақ мифологиясы. – Алматы: Brand Book, 2008. – 320 б.
24. Aimukhambet Zh., Kassen A., Kurmambayeva K. Kazak folklorunda yedi başı ejderha //Millı Folklor, 2022. Yıl 34, Cilt 17, Sayı 136 // DOI10.58242/millifolklor.973667

Авторлар туралы мәлімет:

Абилдаева Айгуль Джылкабаевна – Л.Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық университетінің докторанты, Астана, Қазақстан.

Абилдаева Айгуль Джылкабаевна – докторант Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Abildayeva Aigul Dzhilkabayevna – Doctoral student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Аймұхамбет Жанат Әскербекқызы – филология ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық университетінің профессоры, Астана, Қазақстан.

Аймұхамбет Жанат Әскербекқызы – доктор филологических наук, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Aimukhambet Zhanat Askerbekkyzy – Doctor of Philology, Professor of the L.N. Gumilev Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Мирзахметов Алмаз Амирбекович – философия докторы (PhD), Л.Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық университеті оқытушысы, Астана, Қазақстан.

Мирзахметов Алмаз Амирбекович – доктор философии (PhD), преподаватель Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Mirzakhmetov Almaz Amirbekovich – Doctor of Philosophy (PhD), Lecturer L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.